

Динаміка чисельності кулана на півострові Бірючому (Азово-Сиваський НПП)

А. М. Волох

*Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь;
volokh50@ukr.net*

З метою розведення рідкісних ссавців, занесених до «Червоної книги МСОП», до зоопарку заповідника «Асканія-Нова» у 1950–1965 рр. завезли 11 особин кулана (*Equus hemionus kulan* Groves et Mazak, 1967). Враховуючи важливість збереження уразливої тварини, Україна узяла на себе зобов'язання зі створення резервної популяції цього туркменського підвиду. Ідея його інтродукції в Україні базувалася на тому, що до XII ст. кулан був звичайний і чисельним мешканцем наших степів.

У природному ареалі кулани віддають перевагу сухим степам і кам'янистим напівпустелям, де основними компонентами їх раціону є злаки, полини і солянки. Вони невимогливі до якості води і тривалий час можуть обходитися без неї взагалі. У зв'язку з цим, найбільш придатною територією у нашій державі визнано п-ов Бірючий. Тому сюди у 1982 р. з Біосферного заповідника «Асканія-Нова» доставлено 11 куланів (8 кобил і 3 жеребці). Це сприяло формуванню нової популяції, що є безумовним успіхом науковців заповідника та працівників Азово-Сиваського національного природного парку.

З 1982 р. до 2011 р. на п-ові Бірючому чисельність кулана поступово зростала і досягла максимуму ($n = 111$) у 2009 р., тобто за 27 років вона виросла в 10 разів. Найбільший приріст зафіксовано у 1988 (28,6%) та 2000 (22,9%) роках. Проте загалом він був незначним і 1999–2011 рр. сягав $7,0 \pm 3,31\%$ на рік. Незважаючи на те, що в «Асканія-Нова» ця тварина проявила значну стійкість до нових екологічних умов, на Бірючому кулан виявився вразливим. Із 1996 до 2011 рр. тут загинуло бл. 50 особин, в середньому $4,7 \pm 1,64$ за рік.

Найбільший відхід переважно старих особин зареєстровано під час суворих зим 1996/97 ($n = 14$), 2005/06 ($n = 8$), 2009/10 ($n = 12$) років. У зв'язку з накопиченням біля берегів півострова значної кількості льоду, який приганяють з Азовського моря східні вітри, морозяна погода в зазначені роки трималася до останніх чисел березня. Це призвело до затримки вегетації вищої рослинності на тривалий час, що, у поєднанні з сильною трофічною конкуренцією з боку чисельних тут ланей та оленів, сприяло загибелі частини ослаблених тварин від голоду та супутніх хвороб.

Незважаючи на тривалість існування бірючанської популяції кулана, слід зазначити, що вона має досить низький репродуктивний потенціал, який складає лише 0,5 особин або 2,3% у рік.

Перспективы охраны китообразных в заповедных акваториях Черного моря

П. Е. Гольдин

*Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского,
pavelgoldin412@gmail.com*

Черноморские китообразные (морская свинья, афалина, обыкновенный дельфин) распространены по всей акватории Черного моря; морская свинья – также и в Азовском море. Отдельные стада и социальные группировки держатся на площади в сотни и тысячи квадратных километров без учета сезонных миграций. Главный антропогенный фактор смертности китообразных – случайная гибель в орудиях рыболовства, из которых наиболее опасны донные жаберные сети на камбалу, катрана, скатов, осетровых. В них чаще всего гибнет морская свинья. Максимум гибели приходится на теплую половину года – периоды миграций и размножения.

Существующие заповедные акватории в составе природных заповедников очень малы и не могут обеспечить режим охраны целой группы или стада. Исключение составляет акватория Черноморского биосферного заповедника: она может играть существенную роль в охране северо-западного стада морской свиньи. В последние годы обсуждается организация специализированных заповедных акваторий: в их качестве предлагаются Босфор, Керченский пролив, воды южной оконечности Крыма, оз. Донузлав. Предлагается запретить в этих водах лов донными жаберными сетями. Подобные временные меры уже предпринимаются для охраны рыб: напр., правила рыболовства Украины периодически ограничивают лов в Феодосийском заливе; существует временный запрет лова калкана в период нереста – от двух недель в Украине до двух месяцев в Турции. Помимо «территориальных» или «временных» мер охраны возможны и «адресные» меры; из них наиболее действенно применение акустических отпугивающих устройств. Эти устройства можно устанавливать на сеть, что существенно снижает вероятность гибели китообразных.

Главный недостаток всех перечисленных мер на Черном море – трудности в контроле их выполнения и наличие активного браконьерского промысла осетровых и калкана. Заповедный режим (постоянный или временный) и эффективное применение отпугивающих устройств возможны только в относительно замкнутых небольших акваториях с ограниченным доступом с воды и с суши. Таких акваторий в регионе очень мало, и они, как правило, не влияют на сохранение больших групп китообразных.

Таким образом, стратегическим направлением в охране китообразных Черного моря должна стать смена подходов в рыбном хозяйстве – переход от рыболовства к массовому товарному производству осетровых и калкана.

О репрезентативности природоохранных территорий для сохранения биоразнообразия млекопитающих в Крыму

Альфред Дулицкий

ЮФ НУБИП Крымский агротехнологический университет; aidzoo@ukr.net

Основой сохранения биоразнообразия является категория заповедников (в незначительной степени – и особо охраняемые территории иных категорий, так как на них в разной степени осуществляется прямой пресс на биоту).

Природоохранная сеть должна эффективно и репрезентативно обеспечивать все биоразнообразие биоты, то есть защита должна быть обеспечена не только видам, занесенным в Красную книгу, но и всем сопутствующим им организмам, поскольку все они зависимы друг от друга в естественных биогеоценозах. Суждение о масштабах и размерах заповедников должно опираться на изучение того вида (независимо от систематического или экологического ранга), который наиболее подвижен в охраняемом биогеоценозе. Особо должно учитывать биотопическое и территориальное их распределение, т. к. обитание редких видов только на одном участке не гарантирует их сохранения в экстраординарных экстремальных ситуациях, то есть следует обеспечить каждый вид как минимум двумя-тремя более или менее разобщенными участками. В случаях с эндемиками, особенно узкоареальными, для повышения страховых гарантий сохранения следует применять его интродукцию или разведение *ex situ*. Ныне в Крыму три вида млекопитающих не охвачены никакой охраной, 11 – или живут вне заповедников, или слабо распределены территориально, и лишь отдельные виды распределены по упомянутому минимуму.

Таким образом, нужны заповедники для видов млекопитающих:

а) не обеспеченных охраной и/или вопрос о таковой для них ранее не возникал (обыкновенный длиннокрыл *Miniopterus schreibersi*, волк *Canis lupus*, средиземноморский тюлень-монах *Monachus monachus*),

б) со слабой охраной (в первую очередь из открытых местообитаний — степная мышовка *Sicista subtilis*, большой тушканчик *Allactaga jaculus*, европейская слепушонка *Ellobius talpinus*, малый суслик *Spermophilus pygmaeus*, а также белобрюхая белозубка *Crocidura leucodon*, лесной и средиземноморский нетопыри *Pipistrellus nathusii* и *P. khulii*, малая и гигантская вечерницы *Nyctalus leisleri* et *N. lasiopterus*, остроухая и трехцветная ночницы *Myotis blithy* et *M. emarginatus*; да и все немногочисленное поголовье завезенного, но натурализовавшегося за 100 лет европейского муфлона *Ovis musimon* сосредоточено в центре Крымского заповедника),

в) особо актуальна проблема недостаточной площади почти всех заповедников Украины, не отвечающая необходимым для сохранения биогеоценозов условиям, а также нередко их значительная фрагментация.

Горно-лесной Крым как резерват изолированных популяций млекопитающих

Игорь Евстафьев

Крымская Республиканская СЭС (Симферополь); e-igo@ukr.net

Южная часть Крымского полуострова, особенно его предгорная, горно-лесная и южнобережная зоны, представляет собой своеобразный биогеографический «остров», на территории которого уже многие тысячи лет существуют абсолютно изолированные от основной части ареала популяции целого ряда видов животных, в том числе и млекопитающих.

Из представителей отряда насекомоядных сюда относятся два вида: малая кутора (*Neomys anomalus mokrzeckii* Martino, 1917), обитающая в Крыму по долинам горных ручьев в среднем поясе гор на высотах от 150 до 750 м над ур. моря, и малая бурозубка (*Sorex minutus dahli* Zag., 1996; =? *S. pusillus* Gmelin, 1774), встречающаяся во всей горно-лесной зоне.

Из грызунов изолированные ареалы имеют малая лесная мышь (*Sylvaemus uralensis* Pallas, 1811), желтогорлая мышь (*S. tauricus* Pallas, 1811), черная крыса (*Rattus rattus ruthenus* Ognev et Stroganov, 1936), крымский подвид алтайской полевки (*Microtus obscurus iphigeniae* Heptner, 1946). Если ареал желтогорлой мыши (как семяеда древесных пород – дуба, бука, граба и др.) ограничен горнолесной зоной, то малая лесная мышь, как и алтайская полевка по лесополосам и долина текущих на север крымских рек (особенно берега которых поросли древесно-кустарниковой растительностью) проникают и в степные районы, но на запад и север – не далее долины р. Салгир. Естественный ареал черной крысы ограничен узкой полосой Южнобережья (не исключен преднамеренный завоз в Крым этого вида на рыболовецких судах).

Из отряда копытных только в горнолесной зоне обитают косуля (*Capreolus capreolus* L., 1758) и эндемичный подвид благородного оленя – крымский олень (*Cervus elaphus brauneri* Charlemagne, 1920).

Отдельно следует упомянуть виды, успешно акклиматизированные в Крыму в XX ст. Среди них – белка-телеутка (*Sciurus vulgaris exalbidus* Pallas, 1779), завезенная в 1940 г. с Алтая и накопившая ряд новых морфологических отличий от коренной алтайской формы (Дулицкая и др., 1990). В Крымском заповеднике на высотах более 700 м уже 100 лет (1913 г.) существует изолированная популяция муфлона, завезенного из Аскании-Нова и Корсики.

В роли изолирующих барьеров по отношению к крымским популяциям млекопитающих выступают водные (морские) преграды и открытые безлесные степные и полупустынные пространства. Благодаря этому, популяции крымских горнолесных видов отделены от основной части ареала многими сотнями, а иногда и тысячами километров.

О таксономическом статусе горных популяций кротов (Eulipotyphla: Talpidae, *Talpa*) из Украинских Карпат

А. Е. Зыков

УНЦ «Институт биологии» Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Киев; zykova@univ.kiev.ua

Видовая принадлежность кротов горных популяций Украинских Карпат, которые характеризуются мелкими размерами и, зачастую, сросшимися веками (слепые), окончательно не установлена. Их либо сближали с кротами цекоидной группы из горных систем Европы (Альпы, Татры, Балканы) и Кавказа (*T. coeca* Savii, 1822, *T. caucasica orientalis* Ognev, 1926 и др.) (Сеник, 1965, 1974), либо провизорно относили к кроту европейскому (*T. europaea* L., 1758) (Татаринов, 1956, Сеник, 1974, Загороднюк, 1998, Башта, Потіш, 2007).

С целью уточнения таксономического статуса карпатских популяций кротов нами отловлены и исследованы кроты из Закарпатской (Воловецкий р-н, окр. пгт. Воловец, 800 м над ур. моря (1 экз.), с. Верхние ворота, 960 м (1 экз.)) и Ивано-Франковской (Косовский р-н, окр. г. Косов, 800–1100 м (4 экз.)) областей. Сросшиеся веки, закрывающие глаза, выявлены у крота, отловленного в окрестностях пгт. Воловец. У всех экземпляров в тазе имела костная перемычка, соединяющая седалищные кости с позвонком – так называемый «европеодный» тип строения (Строганов, 1957, Grulich, 1971), отсутствующая в тазовых костях кротов цекоидной группы. И. Грулих (Grulich, 1971), исследовавший морфологию тазовых костей разных видов кротов, пришел к выводу о большой таксономической ценности этого признака. По особенностям зубной системы, в том числе по морфологии резцов и клыков, исследованные зверьки не имели отличий от *Talpa europaea* из равнинных частей Львовской и Ивано-Франковской областей.

А. А. Банникова (МГУ им. М. Ломоносова, Москва) провела молекулярно-генетический анализ указанных выше экземпляров кротов на основе двух независимых молекулярных маркеров: ядерного – полиморфизм длин участков ДНК, фланкируемых короткими диспергированными повотрами (Inter-SINE-PCR), и митохондриального – последовательность гена *сyt b*. Использование обоих маркеров выявило низкий уровень генетических различий отловленных нами кротов с образцами *Talpa europaea* из Киевской и Черкасской областей Украины, других местонахождений Европейской части бывшего СССР.

Таким образом, исследованные экземпляры кротов из горных районов Закарпатской и Ивано-Франковской областей Украины относятся к кроту европейскому (*Talpa europaea*), а морфологические отличия кротов горных популяций Украинских Карпат скорее всего могут быть объяснимы популяционной или экогеографической изменчивостью.

Территориальное распределение *Myodes glareolus* и *Sylvaemus flavicollis* в припойменной дубраве Березинского заповедника

А. П. Каштальян, А. М. Спрингер

Березинский биосферный заповедник, Беларусь; A_Kashtalian@tut.by

В 1992–2004 гг. проводили исследования по динамике численности и территориальному распределению мелких млекопитающих в припойменной дубраве на территории Березинского биосферного заповедника. Параллельно в пойме в 25 м друг от друга заложено три линии живоловушек. Расстояние между ловушками составляло 7–8 м, длина линий – около 250 м. Места расположения ловушек не меняли на протяжении всех лет. Пойманных животных метили и выпускали после проведения стандартных измерений.

Доминировала рыжая полевка, чья доля в отловах в отдельные сезоны достигала 80–90% от общего количества грызунов. Субдоминант – желтогорлая мышь. Несмотря на различия в трофике, стратегиях поведения и репродукции, эти виды выполняют в природных сообществах сходные функции, а их экологические ниши во многом перекрываются.

В начале репродуктивного периода (май-июнь) при невысокой численности (1,4–2,3 ос. на 100 лов.-сут. за 10 дней отловов) рыжая полевка осваивала до 29–33 % территории стационара. При более высоких показателях в эти месяцы (3,2–9,7 ос. на 100 лов.-сут.) она отмечалась на 45–76 % территории. В зависимости от численности (6,9–17,0 ос. на 100 лов.-сут.) осенью (сентябрь-октябрь) видом было освоено от 49 до 92% площади стационара.

Численность желтогорлой мыши в начале репродуктивного периода была невысока (0,1–1,6 ос. на 100 лов.-сут.), а ее пространственное распределение находилось в пределах 2–21 %, при уровне перекрывания пространственно-временных ниш с рыжей полевкой от 0 до 80 %. Показатель перекрывания в первую очередь зависел от численности рыжей полевки. Даже при его высоких значениях, до 20% территории обоими видами не использовалось.

Репродуктивная активность желтогорлой мыши заметно ослабевала к концу лета. Данные по ее пространственно-временному распределению за июль – октябрь были схожи. С ростом численности вида (от 0,4 до 6,8 ос. на 100 лов.-сут.) наблюдался рост территориальной экспансии (от 11 до 68 % площади стационара). Перекрывание пространственно-временных ниш возрастало от весны к осени, и было максимальным в сентябре – октябре по достижении рыжей полевкой максимального годового показателя численности. В годы с высокой осенней численностью обоих, либо одного из видов не использовалось 5–12 % площади стационара. При низкой осенней численности обоих видов (1998 г.) доля неиспользованной территории возросла до 41 %.

Заповедные территории, как центры очаговости природно-очаговых экосистем

Александр Овчаров, Игорь Евстафьев

ГУ УНИ ПЧИ им. И. И. Мечникова (Одесса); ovcharov.san@mail.ru; Крымская республиканская СЭС (Симферополь); e-igo@ukr.net

Природная экосистема, в которой реализуется явление природной очаговости (т.е. циркуляция возбудителя инфекции в популяции позвоночных в течение неограниченно долгого времени) называется природным очагом (ПО). Природный очаг – экосистемное понятие, характеризующее конкретную целостную структурную часть биосферы. Основные члены ПО: возбудитель инфекции; кровососущие членистоногие (специфические переносчики и хранители возбудителя); позвоночные (основные резервуары возбудителя в очаге и прокормители кровососущих членистоногих). Важна в очаге и роль второстепенных членов, вовлекаемых в циркуляцию возбудителя. Полноценное функционирование ПО обеспечивают все его члены, и поэтому его существование без любого из них невозможно. Размеры и границы ПО определяются природно-климатическими особенностями территории и ее фитоценозов.

Одна из характеристик ПО – их мозаичность, т. к. на их территории есть участки с оптимальными и пессимальными условиями для основных членов очага, а степень и характер мозаичности распределения возбудителя (определяющего компонента очага) определяется результирующей хорологического распределения всех структурных компонентов ПО. Результатом мозаичности ПО является образование: 1) элементарных, небольших по площади, но постоянно функционирующих очагов или ядер очаговости; 2) зон выноса инфекции (участков, где циркуляция возбудителя возможна только в наиболее благоприятные периоды); 3) зон, постоянно свободных от возбудителя (части ПО, абсолютно не пригодные для существования ее членов).

Заповедные территории – центры сгущения биоты, видового и численного ее богатства. Именно здесь в наиболее тесном контакте находятся основные и второстепенные члены ПО, поэтому заповедные территории являются центрами природной очаговости ряда зоонозов. Ряд местообитаний на заповедных территориях становятся резерватами возбудителя, или ядрами очаговости. Территории, соседствующие с заповедными, – участки выноса инфекции, или поля эпизоотии. Возникают они в периоды обострения эпизоотического процесса и существуют ограниченное время при разлитых эпизоотиях. Пульсация внешних границ ядер очаговости – одна из форм заселения возбудителем участков выноса инфекции. И, так как территория ПО большую часть времени свободна от возбудителя, то заповедные территории с их ядрами очаговости имеют важнейшее значение как для функционирования ПО, так и эпизоотологической ситуации в конкретном регионе.

Фосфід цинку – загроза для фауни України

І. Ю. Парнікоза, В. Є. Борейко

Київський еколого-культурний центр (Київ); parnikoza@gmail.com

Незважаючи на відсутність офіційної реєстрації небезпечного родентициду невибіркової дії – фосфиду цинку – в Україні зареєстровано чотири препарати на його основі: «Роденфос», «Стрілець», «Фосфит» та «Щурин». Окрім того, нелегально реалізуються ще два препарати: «Суперкобра» та «Крисин». В умовах тотального збіднення фауни та її залежності від агроугідь (де ці пестициди застосовують для протравлення зерна) його використання становить загрозу представникам раритетної теріо- та орнітофауни. Їх застосування є однією з причин загасання степового фауністичного ядра.

Потенційними жертвами застосування фосфиду цинку є *Spermophilus citellus*, *S. odessanus*, *S. suslicus*, *Spalax leucodon*, *S. graecus*, *S. zemni*, *Sicista loriger*, *Cricetus cricetus*, *Cricetulus migratorius*, *Lagurus lagurus* та *Ellobius talpinus*. Але фосфід цинку має шкідливий вплив не тільки на гризунів. Страждають від цієї отрути зерноїдні, а також пролітні водоплавні птахи, в тому числі рідкісні «червонокнижні» види: *Burhinus oedicephalus*, *Numenius arquata*, *Glareola nordmanni*, *Otis tarda*, *O. tetrax*, *Grus grus* і *Anthropoides virgo*.

Особливо небезпечно застосування цієї отрути для двох глобально-загрожених видів птахів, що мігрують територією України: *Anser erythropus* та *Branta ruficollis*. Восени 2011 р. В. Костюшиним відзначено застосування цієї отрути на полях в Причорномор'ї, в умовах вже промерзлого ґрунту і наявності поблизу тисячного скупчення мігруючої *B. ruficollis*. Відомі випадки масової загибелі птахів. За даними М. Жмуда (1988), в 1986 р. в Черкаській обл. біля м. Умань від фосфиду цинку загинуло 15 *Grus grus*. За даними В. Беліка (2009), у березні 2002 р. у Чорнобаївському районі тієї області від отруєння фосфідом цинку загинуло 343 гуски. Як повідомили О. Листопад і С. Шапаренко (2009), у березні 2009 р. в Лозівському районі Харківської обл. від отруєння препаратом «Роденфос» загинуло 1358 диких гусей. Існує також можливість вторинного отруєння хижих птахів і ссавців при поїданні отруєних фосфідом цинку гризунів і птахів. У групу ризику потрапляє низка видів занесених до Червоної книги України. З-за міграції отруєних птахів, вторинне ураження хижих тварин може також відбуватися на території об'єктів природно-заповідного фонду. В умовах низької культури застосування даних пестицидів, вони також становлять реальну загрозу для домашніх тварин та людей.

Застосування фосфиду цинку як невибіркової отрути також суперечить низці законів та міжнародних зобов'язань України. Вищевказане викликає необхідність відміни державної реєстрації препаратів «Роденфос», «Стрілець», «Фосфит» та «Щурин» та боротьби з торгівлею цими препаратами.

Стан популяцій «червонокнижних» видів ссавців у природному ядрі Біосферного заповідника «Асканія-Нова»

І. К. Поліщук

*Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна;
polishchukigor@rambler.ru*

Зважаючи на давню історію заповідання асканійської цілини, яка починається з виділення Ф. Е. Фальц-Фейном захисної ділянки у 1898 р., сучасне природне ядро заповідника набуло сталої конфігурації та площі лише у II половині 1960-х років. Поступово там ліквідували і пасовищне навантаження сільськогосподарських тварин. Обмежене природокористування передбачало покращення умов збереження зональної флори і фауни, проте не всі процеси пішли у бажаному напрямку.

Післяпасовищна демутація травостою несприятливо позначилася на популяції тушканів великих (*Allactaga major*), і на початку досліджень автора (з 1978 р.) на більшій частині площі природного ядра вони вже не мешкали. Основними їх осередками існування стали збої навколо вівцеферм у буферній зоні навколо заповідника. На стаціонарах з обліку дрібних ссавців мишівок південних (*Sicista loriger = subtilis* auct.) ловили регулярно з 1980 р. до 1991 р. У проміжку 1995–2012 рр. рештки однієї особини виявлені серед харчових залишків сов у 2000 р., та дві тварини потрапили до пасток у 2007 р. Отже, за останні 20 років чисельність популяції мишівки значно скоротилася.

Строкаток степових (*Lagurus lagurus*) у природному ядрі взагалі не виявлено, а одиничні знахідки цих тваринок відносяться до агроценозу. Основним джерелом інформації про них служили пелетки сов, де решки строкаток траплялися регулярно протягом 1989–1998 рр., проте у подальшому не отримано жодного свідчення про їхнє існування у заповіднику. Сірі хом'ячки (*Cricetulus migratorius*) у кострицево-ковиловому степу за період 1989–2012 рр. потрапляли до пасток по одній особині лише тричі (1998, 2003–2004 рр.), але у пелетках сов їх рештки виявляли систематично. Більше того, при тривалому збереженні відносно глибокого снігового покриву, коли полівки гуртові (*Microtus socialis*) ставали малодоступними, хом'ячки складали основу харчового раціону сов вухатих. Таким чином, природне ядро, порівняно з агроценозом, значно програло у чисельності цього, як нині вважається, рідкісного виду.

Переважає більшість виводкових нір тхора степового (*Mustela eversmanni*) була зосереджена у природному ядрі. Там частіше зустрічали й самих тхорів. Після 1995 р. про існування виду свідчать лише рідкісні сліди їхньої життєдіяльності. Просторова структура популяції білозубок великих (*Crocidura leucodon*) залишається невизначеною. Цей вид, на відміну від білозубки малої, за роки досліджень не відзначався високою чисельністю.

Знахідки нетопирів (*Pipistrellus*) на Луганщині у сховищах антропогенного походження

Сергій Ребров

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка; rebrov91@ukr.net

Метою роботи є розгляд потенціалу використання нетопирами сховищ синантропного походження і перспектив їх виживання в умовах антропогенно змінених територій. Для Сходу України характерні 4 види роду *Pipistrellus*. В основі дослідження – база даних про знахідки кажанів у різних типах сховищ на Луганщині, у т. ч. 36 записів стосуються нетопирів: білосмугого (*P. kuhlii*) – 20 знахідок; пігмея (*P. pygmaeus*) – 16 знахідок. Інші два види – *P. pipistrellus* та *P. nathusii* – відмічені тільки у природних сховищах.

Pipistrellus kuhlii – типовий мешканець районів забудов у Луганську. Відомо 10 знахідок поодиноких особин: це переважно випадкові зальоти або виявлення тварин при замінах вікон. Відомі також скупчення, особливо в зимовий період. Скупчення обсягом 20 ос. виявлено у міждвірному просторі пожежного ходу на II поверсі дитсадку у смт Біле (поч. 12.2009). Важливо підкреслити, що нетопир білосмугий не відноситься до вихідної місцевої фауни і є адвентивним на сході України (Загороднюк, Негода, 2001). Ймовірно саме з цим пов'язано те, що його виявляють тільки в синантропних сховищах.

Pipistrellus pygmaeus. Відомо три колонії цього виду. Дві з них стосуються біостанції «Ільєнко» (Станично-Луганський р-н): одна у водонапірній башті та інша – в обшивці вагончика. Остання досліджується нами щороку, її обсяг складає не менше 160–200 екз. Ще одна колонія (не менше 300 ос.) знайдена у дачній будівлі в с. Петрівка (біля смт Щастя; згадана у: Загороднюк, Коробченко, 2008). Всі ці три колонії були материнськими і склалися виключно з дорослих самок і приплоду. Всі оглянуті самки були лактуючими.

У несинантропних місцезнаходженнях ці види нетопирів нами не виявлені. Значна прив'язаність видів до антропогенних сховищ може мати для них негативні наслідки, особливо у час зимівлі. В нашій базі даних є не менше 5 подібних випадків потрапляння тварин в антропогенні пастки, проте, на щастя, вони стосуються поодиноких особин. За оцінками автора, до 20 % приміщень, які є потенційними сховищами для кажанів, одночасно є для них і пастками. Хоча такі випадки не часті, але загальна кількість жертв може бути великою. Численні випадки загибелі кажанів у антропогенних пастках повинні послугувати поштовхом до проведення заходів задля збереження цих видів, занесених до «Червоної книги України». Окремі види кажанів можна і необхідно охороняти переважно в урболандшафті, який є сприятливим середовищем для багатьох з них. В умовах Луганської області сховища антропогенного походження є важливим фактором виживання цих рідкісних тварин.

Хижі ссавці регіонального ландшафтного парку «Міжрічинський»

Андрій Сагайдак

Регіональний ландшафтний парк «Міжрічинський»; *RLPmegrich@i.ua*

Інвентаризація фауни є одним із завдань установ природно-заповідного фонду. Хижі ссавці (Carnivora) у регіональному ландшафтному парку «Міжрічинський» залишаються мало вивченою групою. Відтак, наводимо короткі відомості щодо видового складу та чисельності цієї групи тварин.

Великі хижі (Felidae та Canidae). Рись євразійську (*Felis lynx* (L., 1758)) вперше відмічено на території Парку 2003 р. З того часу її чисельність зростає і коливається у межах 8–10 особин. На території Парку кілька років поспіль розмножувалися 2–3 самиці. Чисельність вовка є нестабільною, проте він завжди залишається звичайним: тут у різні роки розмножувалися 2–4 пари вовка (*Canis lupus* L., 1758). Звичайним у Парку видом є лисиця руда (*Vulpes vulpes* (L., 1758)). Єнот уссурійський (*Nyctereutes procyonoides* (Gray, 1834)) у вологих біотопах є чисельним видом, динаміка якого є стабільною.

Дрібні Мустелові (Mustela, Neovison). Горностаї (*Mustela erminea* L., 1758) – чисельність потребує уточнення. За попередніми даними є рідкісним видом. В подальшому можна очікувати зниження чисельності через погіршення кормової бази. Ласка (*Mustela nivalis* L., 1766) – спеціальні обліки виду не здійснювалися. На території Парку ласка є нечисленною. Тхір чорний (*Mustela putorius* L., 1758) на території Парку є рідкісним видом, чисельність якого значно знизилася протягом останніх десятиліть та залишається стабільно низькою. Візон річковий, або норка американська (*Neovison vison* (Schreber, 1777)) поширена практично на всіх водоймах Парку, незалежно від їх типу. У Парку вид є звичайним, а на окремих водоймах – численним.

Великі Мустелові (Lutra, Meles, Martes). Обліки куниць в Парку не проводили, але відомо, що куниця лісова (*Martes martes* (L., 1758)) є звичайним видом, а куниця кам'яна (*Martes foina* (Erxleben, 1777)) – рідкісною. Наразі у Парку відомо 8 поселень борсука європейського (*Meles meles* (L., 1758)), проте кількість їх значно більша, оцінена у 60 особин. Орієнтовна чисельність видри річкової (*Lutra lutra* (L., 1758)) становить 25–30 особин і є стабільною, проте надмірна рекреація, збіднення рибних запасів та погіршення гідрологічного режиму території можуть спровокувати зниження її чисельності.

Сучасний видовий склад хижих ссавців Парку налічує 12 видів, з яких 8 належать до родини Мустелових, 3 – до родини псових, родина Котових представлена одним видом. Протягом ХХ ст. з території Парку зникли ведмідь бурий та норка європейська, натомість фауна хижих поповнилася двома інтродуцентами – єнотом уссурійським та візоном річковим.

До фауни кажанів РЛП «Міжрічинський»

Володимир Тищенко, Андрій Сагайдак

НУБіП України (Київ); kazhan@online.ua

Подано попередній огляд деяких результатів детекторних обліків рукокрилих на території РЛП «Міжрічинський» (Чернігівська обл.) у літні місяці 2010–2012 рр. Матеріал зібрано під час п'яти обліків кажанів з автомобіля за програмою *iBats* (Indicator Bats Program) та окремих піших маршрутних детекторних обліків. Загальна протяжність маршрутів склала 180 км, маршрути охоплювали різні ландшафти парку.

Вечірниця дозріра (*Nyctalus noctula*) є звичайним видом регіону, здавна відомим для Чернігівщини (Шешурак, Кедров, 1998). Відомі випадки зимівель вечірниць у будівлях населених пунктів області. Вид регулярно відмічався під час осінніх міграцій на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» південніше території Парку у 1980–90-х рр. (Полуда, Загороднюк, 2001). Вид є звичайним на більшій частині території Парку, численний у заплаві Десни, регулярно відмічається на узліссях вздовж боліт та на військових полігонах.

Нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii*) є нечисленним видом, відомим для Чернігівського Полісся лише за загальними вказівками у деяких зведеннях. Вид є типовим дендрофілом, мігрантом; надає перевагу рідколіссям. Нетопир звичайний (*P. pipistrellus*) та нетопир-пігмей (*P. pygmaeus*) є звичайними напівсинантропними видами, проте їх статус видів на території Парку потребує з'ясування. Нетопир звичайний здавна відомий для території Козелецького р-ну (Абеленцев, Попов, 1956). *P. pipistrellus* частіше за інші види кажанів реєструвався на орнітостаціонарі «Лебедівка» у 1988–1990 рр. (Полуда, Загороднюк, 2001), проте на той час види *P. pipistrellus* та *P. pygmaeus* не розрізняли, і вказівки можуть стосуватися будь-якого з них. Нетопир білосмугий (*P. kuhlii*) є нечисленним напівсинантропним видом території парку. Зустрічається у різних біотопах неподалік від населених пунктів.

Лилик двоколірний (*Vespertilio murinus*) є нечисленним спорадично поширеним на території Парку видом. Кормові біотопи приурочені до відкритих та напіввідкритих ландшафтів: ділянок узлісь, лук, доріг, лісових культур. Кажан пізній (*Eptesicus serotinus*) є звичайним осілим синантропним видом, одним з найчисленніших у населених пунктах на території Парку, здавна відомий у складі фауни Чернігівщини. Цей вид неодноразово реєстрували УЗ-детектором та візуально у різних районах Парку. Нічниця водяна (*Myotis daubentonii*) є звичайним видом заплави Десни, прибережних ділянок Київського водосховища, затоплених ділянок боліт. Знахідки вечірниці малої та широковуха європейського відомі з суміжних районів Київщини, можливість існування цих двох видів на території Парку потребує підтвердження.

Особливості організації та ведення мисливського господарства за сучасних умов

І. М. Шейгас

*ДП «Степовий ім. В. М. Виноградова Філіал УкрНДЦЛГА», Цюрупинськ;
shaygas2@bigmir.net*

Сектор мисливствознавства Степового Філіалу УкрНДЦЛГА виконує науково-дослідну роботу «Особливості організації та ведення мисливського господарства в Україні в сучасних умовах», основною метою якої є розробка «Рекомендацій щодо організації та ведення мисливського господарства в Україні» та «Атласу форм технічної документації, обов'язкових для мисливських господарств всіх форм власності». На основі вивчення та еколого-мисливствознавчого аналізу причин, що впливають на сучасний стан мисливської галузі, розроблюються: 1) оптимальна модель ведення мисливства в залежності від ресурсного потенціалу та можливостей біотехніі регіонів; 2) заходи запобігання дії негативних чинників; 3) заходи посилення позитивної дії факторів підвищення ефективності ведення мисливського господарства.

НДР проводяться в умовах рівнинних мисливських угідь України (Поліської, Лісостепової, Степової природних лісомисливських зон). Основною метою та завданням НДР є визначення головних перешкод, що стоять на шляху становлення сучасного мисливства і, відповідно, розробка ключових оперативних заходів для забезпечення стратегічного формування виробничих потужностей мисливської галузі у сфері суспільного виробництва країни.

Для реалізації цього завдання необхідне регіональне визначення кількісних показників впливу лімітуючих абіотичних, біотичних та антропогенних чинників на стан фауністичного ресурсу, на стан та розвиток інфраструктури та, відповідно, на загальний стан господарства, соціально-економічний характер ведення та рейтинг галузі. Це є основним об'єктом досліджень. Для моделювання виробничої та соціальної ситуації потрібні: пріоритетний перелік негативних та позитивних чинників впливу на мисливське господарство, визначення їх кількісних параметрів та розробка заходів щодо ліквідації негативу та посилення позитивної дії факторів впливу.

Розробка заходів із підвищення ефективності ведення мисливського господарства базується на основі багатфакторного вивчення його сучасного стану. Вважаємо, що оптимальний варіант розвитку вітчизняного мисливства полягає у використанні різноманіття мисливського потенціалу: ресурсного, територіального, рекреаційного, соціального, комплексного (лісомисливського, туристичного), а також вдосконаленні нормативно-правової бази управління мисливською галуззю. Результати цієї НДР можуть бути використанні в лісовому та мисливському господарствах, в галузі охорони природи.

Частина 5. Хроніка та інформація

Звіт про роботу XIX Теріологічної школи-семінару «Роль заповідних територій у збереженні фауністичних комплексів»

1. Загальна інформація

Школу-семінар Українського теріологічного товариства НАН України 2012 року (XIX Теріошкола) присвячено темі «Роль заповідних територій у збереженні фауністичних комплексів». Дата проведення: 24–29 вересня 2012 р. Місце проведення: Чорноморський біосферний заповідник НАН України. Місце розміщення учасників: турбаза «Чорноморець» у с. Залізний Порт (Голопристанський район). На школі-семінарі зібралися спеціалісти та студенти-теріологи з різних областей України та суміжних країн. Організаторами XIX Теріологічної школи виступили Українське теріологічне товариство НАН України (організатор від УТТ – Ігор Загороднюк) та Чорноморський біосферний заповідник НАН України (організатор від ЧБЗ – Зоя Селюніна).

2. Учасники теріошколи

У Теріологічній школі-семінарі 2012 року взяли участь 41 учасник з різних областей України та Білорусі, а також (заочно, як співавтори доповідей) зоологи з Польщі та Азербайджану. Загалом у роботі Школи взяли участь, включаючи заочних учасників, 51 колега із 31 організації та установи.

- природоохоронні установи: НПП «Верховинський»; НПП «Карпатський»; Дніпровсько-Орільський природний заповідник; НПП «Олешківські піски»; Опукський природний заповідник; НПП «Святі гори»; НПП «Синевир»; НПП «Слобожанський»; НПП «Ужанський»;

- академічні установи: Інститут зоології ім. І. Шмальгаузена НАН України; ДНВО «НВЦ НАН Білорусі з біоресурсів» (= кол. Інститут зоології); Інститут зоології НАН Азербайджану; Чорноморський біосферний заповідник НАН України; Біосферний заповідник «Асканія-Нова»; Степовий філіал УкрНДІЛГ; Національний науково-природничий музей НАН України;

- вищі навчальні заклади: Гомельський державний університет ім. Ф. Скорини; Київський національний університет ім. Т. Шевченка (ННЦ «Інститут Біології»); Луганський національний університет ім. Т. Шевченка (Лабораторія «Корсак»); Національний лісотехнічний університет України (Львів); Академія сухопутних військ імені П. Сагайдачного (Львів); Сумський державний педагогічний університет; Одеський національний університет ім. І. Мечнікова (Зоологічний музей); Харківський національний університет ім. В. Каразіна; Ужгородський національний університет (Зоологічний музей);

- громадські організації та інші установи: Київський еколого-культурний центр; Кримська республіканська СЕС, Миколаївська обласна СЕС; Херсонський ЦЕНТум.

3. Блок постановочних доповідей

Основними темами, яким була присвячена зустріч стали: «Особливості функціонування острівних популяцій ссавців» (В. Лобков), «Криптичне різноманіття теріофауни заповідних територій України» (І. Загороднюк), «Використання сучасних технологій та вільного ПЗ для організації наукових досліджень на територіях ПЗФ (Н. Брусенцова, А. Біатов), «Фауністичні комплекси Карпатського НПП» (О. Киселюк) та ін.

Про задачі та особливості природи регіону розташування Чорноморського заповідника як приймаючої сторони послухали цікаву доповідь директора заповідника Юрченка А. та організатора школи-семінару З. Селюніної. Цікавими були доповіді про поняття фауністичних комплексів і проблеми опису складу фауни – З. Селюніної, І. Загороднюка, про ведення баз даних з ГС – А. Біатова з доповненням від Ю. Москаленка, а також доповідь В. Лобкова про проблеми опису фауни, що змінюється. Також переглянули серію відеофільмів і презентацій про заповідник від всіх організаторів з боку заповідника.

Були цікавими і позапланові доповіді. Великий інтерес викликала інформація про аренні утворення на Нижньому Подніпров'ї і систему дренажних та зрошувальних каналів. На прохання учасників конференції відповідні доповіді були зроблені З. Селюніною. Л. Бахтіаровою, а також Т. Мудрак про досвід роботи і залучення до природоохоронної діяльності учнівської молоді.

4. Блок про ПЗФ

На Теріошколі представлено доповіді про фауну «молодих» НПП: «Слобожанський» (Харківська обл.), «Олешківські піски» (Херсонська обл.), «Верховинський» (Івано-Франківська обл.), «Нарочанський» та (Білорусь) та «Двурічанський» (Харківська обл.). Обговорено проблеми організації в них зоологічних досліджень: як інвертаризаційних, так і моніторингових.

Досвідом багаторічної роботи поділилися давні природоохоронні установи, насамперед Чорноморський біосферний заповідник (З. Селюніна), якому в цьому році виповнилося 85 років, БЗ «Асканія-Нова» (В. Смаголь); НПП «Карпатський» (О. Киселюк), «Щацький» (Г. Зайцева), «Прип'ятський» (В. Домбровський), «Ужанський» (Н. Коваль); ПЗ «Опукський» (І. Сікорський). Обговорено пропозиції щодо проектування нових природоохоронних територій на півночі Луганщини. У своїх презентаціях доповідачі з різних природоохоронних установ анонсували також видовий склад ссавців.

5. Інформаційний блок

Учасники семінару заслухали й схвалили діяльність всіх інформаційних центрів товариства: сайти «Теріошкола» і «Кажан», форум Теріошколи, кол-центр УЦОК, інформаційна сторінка «Теріологія» на Фейсбук. Розглянуто питання важливості участі колег у PR-акціях та інших впливах на суспільство щодо природоохоронних ініціатив через мас-медіа. Зокрема, доповідь Л. Год-

левської та інформаційне повідомлення І. Загороднюка щодо співпраці з порталом «Ловецтво України», Ю. Зіди про новостворену соціально-природничу громадську організацію «Екотон», З. Селюніної про співпрацю з Херсонським обласним екоцентром, Л. Бахтіарової про освітньо-виховну діяльність ЧБЗ. Рекомендовано поширення такої форми співпраці із суспільством.

Окремим питанням розглянуто успішність проведення цьогорічних акцій циклу «Міжнародна ніч кажанів 2012» в Україні. Детально інформовано товариство про проведення акцій у Львові, Києві, Кам'янці-Подільському, Харкові, Мінську. Цей розділ представлено Л. Годлевською спільно з О. Шпаком. Також презентувалася рекламна продукція природно-заповідних установ.

Також заслухали повідомлення З. Селюніної про конференцію «Біорізноманіття Криму» та І. Мерзлікіна про конференцію з організації польових практик на природничих факультетах, що відбулися незадовго до Теріошколи. Інформаційний ярмарок завершився повідомленням І. Загороднюка «Конференція «Динаміка біорізноманіття 2012»: теріологічні аспекти», що була організована у квітні 2012 р. в Луганську Лабораторією «Корсак». У цій конференції брали участь активні учасники теріошкіл (загалом 20 праць). Презентовано збірник матеріалів цієї конференції, а кожний з присутніх на теріошкولی учасників тієї конференції анонсував свої публікації.

6. Експериментальний блок

В рамках Школи були проведені польові заняття на Івано-Рибальчанській та Потіївській ділянках Чорноморського біосферного заповідника. Під час цих занять учасники Школи змогли ознайомитися із унікальними природними комплексами Нижньодніпровських арен, які репрезентативно представлені на лісостепових заповідних територіях та зональними природними комплексами Причорноморського степу і заповідного морського узбережжя.

На Івано-Рибальчанській ділянці проведено маршрутний облік викидів піщаного сліпака та нір кандибки (емуранчика) – ендеміків піщаного лісостепу, порівняльний аналіз стану ландшафтного різноманіття на заповідних та суміжних територіях. На Потіївці проведено оглядову екскурсію з оцінки стану заповідних степових біотопів для типових степових мешканців, проведено спостереження за дельфінами. М. Товпинець зробив цікаву лекцію в польовій аудиторії – «Епізоотична ситуація територій та безпека теренових зоологічних досліджень», що викликала жвавий інтерес у учасників заняття.

Пунктом відпочинку обрано «Марійчину садибу», де учасники занять ознайомилися із методами організації сільського та зеленого туризму, видами співробітництва таких осередків з природоохоронними установами.

7. Круглі столи

Щовечора проводилися круглі столи із жвавими дискусіями про ефекти розрідження популяцій рідкісних видів (зокрема й видів з групи «мисливська

фауна»), про поточні задачі ПЗТ в умовах глобальних змін клімату, про проблеми дистанційних визначень водних ссавців та критерії видової ідентифікації, про звернення до владних структур з питань природоохорони та ведення досліджень, про кол-центри, про важливість зміщення акцентів в охороні тварин з синантропних на дикі види і необхідність науковцям «іти в народ».

8. «Нові імена»

За цим розділом програми заслухано доповіді 6 учасників: А. Біатова, А. Зітенюк, П. Зітенюка, О. Книги, В. Смаголь, В. Шепітька. Відзначено призовим місцями доповіді: Антона Біатова в номінації «Молоді співробітники», Василя Шепітько в номінації «Студенти», Олексія Книги в номінації «Школярі», доповіді яких отримали найбільшу кількість питань та обговорень.

9. Підведення підсумків

На підсумковому засіданні учасниками Школи ухвалено пропозицію висловити подяку від Ради товариства всьому колективу ЧБЗ та особисто директору ЧБЗ Анатолію Юрченко, членам місцевого оргкомітету Зої Селюніній, Людмилі Бахтіаровій, Юрію Москаленку, Сергію Плющу, Вікторії Плющ, Василю Леонтєву, а також членам оргкомітету від УТТ Ігорю Загороднюку, Миколі Товпинцю за організацію і проведення Теріошколи на високому рівні із цікавою програмою та комфортними побутовими та робочими умовами.

Учасники Школи обговорили і ухвалили пропозиції до Резолюції і ухвалили її. Місцем проведення наступної Теріошколи рекомендовано Карпатський НПП; головою Оргкомітету наступної школи обрано Олександра Киселюка. Членами Ради школи на новий термін, відповідно до критеріїв, ухвалених XVI Теріошколою, рекомендовані: Л. Годлевська, І. Дикий, І. Загороднюк, О. Киселюк, В. Лобков, І. Мерзлікін, З. Селюніна, В. Тищенко, М. Товпінцев, В. Токарський. Головою Ради Теріошколи обрано Зою Селюніну (на термін до початку наступної XX Школи), Головою Школи – Ігоря Загороднюка.

P.S. Перлини Школи

Під час екскурсії до Тендри І. Мерзлікін подарував учасникам концерт «На краю материка» з грою на автентичних інструментах класу «дримба». У пам'яті залишиться сільська садиба із козацьким кулешем, розповідями про мотанки та оглядом предметів вжитку давньої сільської оселі. О. Шпак привіз набір «біологічного» шоколаду і переспівав українськими піснями всіх українців. Задля спокою сусідів пісенна частина фінального бенкету проходила на межі трьох середовищ – тверді, туману та морської стихії, де звучали тости до колег в Антарктиді. Було багато вітальних дзвінків від колег, зокрема А. Дулицького, І. Дикого, О. Зорі, С. Гладкевича. Вже на вокзалі в Херсоні «воскресла» «Почесна перехідна цеглина теріошколи», яка після мандрів Білоруссю поїхала до одного з нових національних парків.

Резолюція XIX Теріологічної школи-семінару 2012

(Чорноморський біосферний заповідник, Залізний Порт, 24–29.09.2012 р.)

1. Щодо зібрання загалом. Визнати роботу 19-ї Міжнародної теріологічної школи-семінару успішною і програму Школи повністю виконаною: у роботі школи взяли участь 41 учасників, їхня географія охоплює більшість регіонів України, Білорусь, Польщу та Азербайджан. Підтверджено ефективність 5-денної схеми проведення школи-семінару з 3–5 ключовими сесіями, польовим заняттям і щоденними круглими столами у формі майстер-класів або проблемних доповідей з обговоренням. Просити Міністерство екології та природних ресурсів вважати та затвердити участь у школі як підвищення кваліфікації наукових співробітників ПЗФ з видачею посвідчення про пройдене стажування (за підписом керівника установи, де проходить Школа).

2. Щодо таксономічних переліків. Відповідно до загальних положень Глобальної таксономічної ініціативи рекомендувати Раді школи звернутися до Міністерства екології та природних ресурсів з клопотанням сприяти поширенню в усіх установах ПЗФ затвердженого Теріошколою переліку наукових і українських назв ссавців. Рекомендувати працівникам цих установ укласти або відкоригувати існуючі переліки і розмістити їх в окремому розділі сайту УТТ. Рекомендувати як практичне впровадження посібник «Довідник близьких і проблемних видів ссавців у складі фауни ПЗТ вищих рангів» до друку (автор І. Загороднюк) і просити Департамент заповідної справи сприяти розповсюдженню цього довідника у наукових відділах установ ПЗФ України.

3. Щодо чужорідних видів. Рекомендувати у видових переліках регіональних фаун відображати статуси чужорідних видів з відповідними позначеннями і включити до системи моніторингу блок спостережень за розповсюдженням і натуралізацією таких видів не тільки в ПЗТ, але й на суміжних територіях. Рекомендувати всім природоохоронним установам розробляти біотехнічні заходи щодо обмеження присутності і стримування розповсюдження чужорідних видів, включаючи здичавілі форми свійських тварин.

4. Про обліки чисельності ссавців в ПЗФ. У зв'язку з неможливістю вести абсолютні обліки чисельності рідкісних видів та видів з охоронним статусом за «Червоною книгою України» просити Мінекології лобювати зміни до вимог заповнення форм статистичної звітності «Форма 1-заповідник» (річна). Рекомендувати прийняти для використання концепцію бальних оцінок чисельності, затверджених ІХ Теріологічною школою.

5. Щодо біотопів як об'єктів заповідання і моніторингу. Звернути увагу колег і Мінекології на недоречність охорони, заповідання та моніторингу некорінних і азональних і трансформованих біотопів і потребу першочергових моніторингових досліджень зональних природних об'єктів (сосна по степу) і спрямовувати зусилля на моніторинг і охорону типових зональних біотопів,

видів та угруповань. Висловити незгоду щодо втрати у назві профілюючого міністерства природоохоронної функції і заміну її ресурсною.

6. Про ГІС та накопичення даних. Відзначити досвід НПП «Слобожанський» та Чорноморського БЗ у запровадженні ГІС в зоологічні дослідження і створення баз даних на їхній основі та сприяти обміну досвідом та поширенні таких підходів до обліку й моніторингу теріофауни заповідних територій.

7. Щодо підтримки і поширення знань. Схвалити досвід роботи інформаційного центру з реабілітації кажанів і рекомендувати поширити його на різні регіони і різні групи тварин. Шукати можливості для проведення майстер-класів або семінарів з ведення такої роботи. Рекомендувати включити таку роботу в акції екоклубів та студентських наукових товариств і центрів еколого-натуралістичного виховання учнівської молоді за прикладом співпраці Чорноморського БЗ з юннатським об'єднанням ХерсонЦЕНТУм.

8. Щодо днів звірят. Визнати ефективним шлях поширення знань про фауну та потреби її охорони шляхом залучення ЗМІ, розсилок інформаційних листів, концентруючи таку інформацію на сайті товариства. У продовження інформаційних компаній «Роки звірят в Україні» (Рік Зубра 2009, Видри 2010, Кажана 2011 «європейський» та 2012 «міжнародний») оголосити 2013 рік Роком Вовчків. Просити Г. Зайцеву підготувати відповідне обґрунтування та відповідний інформаційний лист до установ ПЗФ.

9. Щодо розвитку сайту Теріошколи. Відзначити високий рівень інформаційного забезпечення колег через сайт теріошколи, його бібліотеку, розділ «наша фауна» та його форум, просити колег брати активнішу участь у форумі школи і положень ГТІ підготовці матеріалів до сайту. Розвинути пропозицію додати на сайті розділ або сторінку про регіональні списки теріофауни.

10. Щодо видання матеріалів. Впорядкувати збірник тез доповідей XIX теріошколи, залучивши всі поточні інформаційні матеріали товариства.

11. Щодо наступних шкіл. Вітати пропозицію провести наступну школу у Карпатському Національному природному парку, Івано-Франківської області восени 2013 року. Просити О. Киселюка та І. Загороднюка взятися до підготовки ювілейної (XX) Теріошколи на базі Карпатського НПП, звернутися з відповідними листами від ради Теріошколи до керівництва установи, в яких працюють члени майбутнього оргкомітету та Міністерства екології та природних ресурсів (Департамент заповідної справи).

12. Подяки. Висловити подяку оргкомітету Теріошколи у складі М. Товпинця, І. Загороднюка, С. Селюніній за організацію школи, а також співробітникам Чорноморського біосферного заповідника Л. Бахтіаровій, Ю. Москаленку та директору заповідника А. Юрченку за сприяння проведенні семінару та створення сприятливих робочих умов для його учасників.

Упорядкували: Зоя Селюніна, Юлія Зізда, Ігор Загороднюк

Список учасників XIX Теріологічної школи-семінару

Загалом у роботі семінару взяли участь 41 очний учасник, у т. ч. 33 активних учасника, 8 гостей школи-семінару, а також 10 заочних учасників, які представили для обговорення свої матеріали, але не змогли взяти участь у семінарі. Нижче наведено список всіх учасників (разом 51 особа).

1. Оргкомітет

Голова Оргкомітету: Анатолій Юрченко (директор ЧБЗ);

Члени оргкомітету: Людмила Бахтіарова (зав. відділу еколого-освітньої роботи ЧБЗ) – організаційний секретар; Ігор Загороднюк (заступник голови УТТ) – голова Теріошколи; Зоя Селюніна (ст. наук. співроб. ЧБЗ, член Ради Школи) – заступник голови оргкомітету; Микола Товпінець (Кримська республіканська СЕС) – голова оргкомітету XVIII Теріошколи.

Група технічної підтримки та секретарі: Василь Леонтьєв (ЧБЗ), Марина Коробченко (Луганський національний університет), Юрій Москаленко (ЧБЗ), Сергій Плющ (ЧБЗ), Вікторія Плющ (ЧБЗ).

2. Учасники школи

Антонець Надія Вікторівна – Дніпровсько-Орільський природний заповідник
<antonez_48@mail.ru>

Бахтіарова Людмила Іванівна – Чорноморський біосферний заповідник
<Bahtiarova.L.I@nas.gov.ua>

Біатов Антон Петрович – НПП «Слобожанський» <anton.biatov@gmail.com>

Брусенцова Наталя Олександрівна – НПП «Слобожанський»
<n_brusentsova@mail.ru>

Годлевська Олена Віталіївна – Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, к. б. н. <godlevska@gmail.com>

Домбровський Валерій Чеславович – Інститут зоології НАН Білорусі, к. б. н.
<valdombr@rambler.ru>

Загороднюк Ігор Володимирович – Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, к. б. н. <zoozag@ukr.net>

Заїка Сергій Віталійович – Національний науково-природничий музей НАН України, асп. <zaika_sv@ukr.net>

Зайцева-Анциферова Ганна Юрійівна – Академія сухопутних військ ім. П. Сагайдачного (Львів), к. б. н.

<zaitsevasonia@yahoo.com>

Зізда (Войнарович) Юлія Едвардівна – Ужгородський національний університет (зоомузей), асп. <julcha@ua.fm>

Зітенюк Алла Миколаївна – НПП «Верховинський» <zit_alla@ukr.net>

Зітенюк Петро Дмитрович – НПП «Верховинський» <prpv_nauka@ukr.net>

Кириченко Вадим Євгенович – Миколаївська обласна СЕС <roonin@mail.ru>

Киселюк Олександр Іванович – НПП «Карпатський», к. б. н. <snpp@meta.ua>

Коваль Неля Пилипівна – Ужанський НПП <nelya.kowal@gmail.com>

Коробченко Марина Анатоліївна – Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, асп. <aquamarine@ukr.net>

Леонтьєв Василь Олександрович – Чорноморський біосферний заповідник
<bsbr-nauka@yandex.ru>

Лобков Володимир Олексійович – Одеський національний університет (зооmuzей), к. б. н. <zoomuz@te.net.ua>

Мерзлікін Ігор Романович – Сумський державний педагогічний університет, к. б. н. <mirdaodzi@gmail.com>

Москаленко Юрій Олександрович – Чорноморський біосферний заповідник <strix@strix.ks.ua>

Плющ Вікторія Василівна – Чорноморський біосферний заповідник

Плющ Сергій Олександрович – Чорноморський біосферний заповідник <Vsbr-nauka@yandex.ru>

Саварин Александр Александрович – Гомельський державний університет ім. Ф. Скорини, к. б. н. <a_savarin@mail.ru>

Селюніна Зоя Володимирівна – Чорноморський біосферний заповідник, к. б. н. <scirtopoda@gmail.com>

Сікорський Ігор Анатолійович – Опукський природний заповідник <falco72@yandex.ru>

Скубак Євген Миколаєвич – НПП «Святі Гори» <npp.svgor@yandex.ru>

Смаголь Вікторія Олександрівна – БЗ «Аскания-Нова», аспірант <viktoria-smagol@rambler.ru>

Товпинець Микола Миколайович – Кримська респ. СЕС <niko_tovp@mail.ru>

Токарський Віктор Арсентійович – Харківський національний університет, д. б. н. <v.tokarsky@mail.ru>

Хоєцький Павло Богданович – Національний лісотехнічний університет України, д. б. н. <hpb@ua.fm>

Шепітько Василь Сергійович – Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, студ. <leo-1992-01@ukr.net>

Шпак Олексій Вікторович – ДНВО «НВЦ НАН Білорусі з біоресурсів» <shpak.dvergr@gmail.com>

Юрченко Анатолій Петрович – директор ЧБЗ, голова оргкомітету

Гості теріошколи

Анциферов Святослав – Академія сухопутних військ ім. П. Сагайдачного

Грицюк Іван Васильович – НПП «Карпатський» <cnnp@meta.ua>

Грубник Володимир Валентинович – Харківський національний університет

Киселюк Марта Павлівна – Карпатський національний природний парк

Книга Олексій – ХерсонЦЕНТУм

Мудрак Тетяна – Методист ХЦЕНТУму

Спирidonov Олег Борисович – Харківський національний університет

Цибульник Олена Іванівна – Харківський національний університет

Заочні учасники

Гаврилюк Святослав – НПП «Олешківські піски»

Гасанов Ніджат Алісафа огли – Інститут зоології НАН Азербайджану, к. б. н.

Гольдін Павло Євгенович – Таврійський національний університет, к. б. н.

Городна Олександра Володимирівна – КНУ імені Тараса Шевченка ННЦ «Інститут біології», к. б. н. <algora@i.ua>

Дикий Ігор Васильович – Львівський національний університет ім. І. Франка, к. б. н. <i.dykuu@gmail.com>

Дулицький Альфред Ізраїлович – Кримський агротехнологічний університет, к. б. н. <aidzoo@ukr.net>

Зоря Олександр Васильович – Харківська обласна СЕС

Новковський Войцех – Польська академія наук, докт. габ.

Парнікоза Іван Юрійович – Київський еколого-культурний центр, к. б. н. <parnikoza@gmail.com>

Шейгас Ігор Миколайович – Степовий філіал УкрНДЦПГ, к. с.-г. н., <shaygas2@bigmir.net>

Впорядкували: Зоя Селюніна та Ігор Загороднюк

Українському теріологічному товариству – 30 років

Ігор Загороднюк, Ігор Ємельянов

*Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка; zoozag@ukr.net
Національний науково-природничий музей НАН України; nmnh@museumkiev.org*

Українське теріологічне товариство НАН України започатковане у березні 1982 р. як Українське відділення Всесоюзного теріологічного товариства АН СРСР, а 13 січня 1992 р. Рада УО ВТО ухвалила рішення про його реорганізацію в Українське теріологічне товариство (УТТ). Головною організацією є Відділення загальної біології НАН України. Керівними органами УТТ є Рада товариства та її Президія. На сьогодні головою Президії УТТ є чл.-кор. НАН України, проф. І. Г. Ємельянов, заступниками є проф. М. Ф. Ковтун та І. В. Загороднюк; вчений секретар – Т. В. Крахмальна.

З 1993 р. основними формами діяльності УТТ стали: проведення щорічної Теріологічної школи-семінару теріологів природно-заповідних територій та біологічних стаціонарів (стисла назва – «Теріологічна школа», проведено 19 Теріошкіл), періодичне видання інформаційного бюлетеню «Novitates Theriologicae» (видано 7 випусків) та збірки наукових праць «Праці Теріологічної школи» (видано 8 випусків), підтримка веб-сайту УТТ «Теріологічна школа» (з форумом). Теріологічна школа-семінар є основним щорічним форумом, на якому проходять апробації результатів досліджень та обмінюються досвідом теріологи з установ ПЗФ, Національної та галузевих академій наук, вищих навчальних закладів. Керівництво Теріошколою покладено радою УТТ на її ініціатора І. В. Загороднюка; щороку на поточній школі обирають нову Раду Теріошколи, головою цієї Ради є організатор останньої школи.

Стислий нарис історії УТТ викладено на веб-сайті товариства за адресою: <http://terioshkola.org.ua/ua/chronicle/uo-vto.htm> (автор І. Г. Ємельянов). Нарис історії формування Теріошколи опубліковано в журналі «Заповідна справа в Україні» (Загороднюк, 1999) і розміщено на веб-сайті товариства за адресою: <http://terioshkola.org.ua/ua/chronicle/shk-hist.htm>.

Діяльність УТТ шириться за окремими напрямками. Теріошкола, започаткована 24.11.1993 р. як секція УТТ, вже за сім років (5.05.2001) ініціювала перед Радою УТТ створення ще однієї дочірньої мережі – УЦОК (Український центр охорони кажанів <http://kazhan.org.ua>). В рамках Теріошколи сформувалися і плідно працюють робочі групи з обліку й діагностики дрібних ссавців (група GLIS), номенклатури й термінології (група ABC), моніторингу популяцій великих хижих (група HELP <http://carnivora.com.ua>). Щороку на школах-семінарах проходять тематичні сесії «Інформаційний ярмарок», «Ніч кажанів в Україні», «Нові імена в теріології». Товариство за 30 років існування набуло сили завдяки новим ініціативам та продовжує свій розвиток.

Види-символи і тематичні роки звірів в Україні

Види-символи – особлива категорія добре відомих видів, історія популяцій яких тісно сплетена з історією самої людини у тій чи іншій місцевості чи країні. Успіх їхньої охорони нерідко залежить від ставлення до них пересічних людей. Поняття видів-символів активно використовують для розвитку природоохорони в усьому світі, і позитивні емоції щодо певних видів нерідко є запорукою успіху акцій і кампаній на зміну ставлення громади до проблем охорони біорізноманіття в цілому. 2009 року на XV теріошколі Українське теріологічне товариство започаткувало низку ініціатив щодо охорони вразливих видів ссавців. Першим Видом Року в Україні став зубр (2009), надалі щороку товариство обирало Видом Року представника іншої систематичної групи. Найближчий 2013 рік оголошено Роком Вовчка.

2009: Рік Зубра в Україні. За ухвалою XV теріошколи (Канівський ПЗ) 2009 р. оголошено Роком Зубра в Україні. Зубр (*Bison bonasus*) – найбільший ссавець нашої фауни, відновлений в Україні тільки завдяки низці природоохоронних заходів. Наразі вид знову під загрозою, попри офіційний «червонокнижний» статус. На сайті створено спеціальну сторінку про цей вид та опубліковано низку матеріалів про нього у пресі й на сайті, підготовлених за мотивами дискусій на «Зубровому» круглому столі XV теріошколи.

2010: Рік Видри в Україні. За ухвалою XVI теріошколи (Поліський ПЗ) 2010 р. оголошено Роком Видри в Україні. Видра (*Lutra lutra*) – один з найуразливіших ссавців нашої фауни, який відновлено завдяки низці охоронних статусів. Наразі вид знову під загрозою: його здобувають браконьєри, нищать рибоводи. Через особливості просторової структури популяцій успіх в охороні може бути забезпечений тільки охороною по всьому ареалу. На сайті створено сторінку про вид і проведено низку кампаній (доповіді, проекти, публікації).

2011–2012: Рік Кажана в Україні. За пропозицією EUROBATS 2011–2012 рр. названо Роком Кажана: 2011 – як європейський, 2012 – як усесвітній. Кажани у повному складі включені до Червоної книги України (2009). Ініціатива підтримана рішенням XVII Теріошколи (Шацький НПП). На сайті УГТ створено галерею «Кажани України»; тематична сторінка є й на сайті УЦОК. Проведено низку акцій (публікації, конкурси, наклейки, круглі столи, зустрічі «Ніч кажанів», сторінка на форумі товариства).

2013: Рік Вовчка в Україні. Вовчкові (родина Gliridae) – малочисельна група гризунів, один з видів якої внесено до ЧКУ і кожний з видів – до різних регіональних червоних переліків. Концентрація уваги суспільства до цих видів пов'язана з уразливістю цих тварин, нерідкісними контактами людей з вовчками, схильними до синантропії, миловидими фото вовчків. Підготовлено розсилку інформаційних матеріалів про вовчків за мережею респондентів.

Ігор Загороднюк

Інформація про випуски *Novitates Theriologicae*

- Pars 1 Теріологія в Україні 2000: крок у нове століття. – Київ: Укр. теріол. тов-во, 2000. – 14 с. — [Theriology in Ukraine 2000: step is in new age. Kyiv, Ukr. Theriol. Soc., 2000. 14 pp.]
- Pars 2 Використання ультразвукових детекторів у дослідженнях кажанів (Матеріали детекторного семінару в Ядутах 30 квітня – 3 травня 2000 року). – Київ: Укр. теріол. тов-во, 2000. – 58 с. — [Bat-detector workshop in Ukraine 2000. Kyiv, Ukr. Theriol. Soc., 2000. 58 pp.]
- Pars 3 Кажани Карпатського регіону (Матеріали III Міжнародної конференції 8–12 вересня 2000 р., Рахів). – Київ: Укр. теріол. тов-во, 2001. – 76 с. — [Bats of Carpathian Region (Proceedings of the III International Conference, 8–12 September 2000 in Rakhiv). Kyiv, Ukr. Theriol. Soc., 2001. 76 pp.]
- Pars 4 Великі хижі ссавці України та прилеглих країн (Матеріали Школи-семінару, Поліський природний заповідник, 15–17 грудня 2000). – Київ: Укр. теріол. тов-во, 2001. – 72 с. — [Large carnivore mammals of Ukraine and adjacent countries. Kyiv, Ukr. Theriol. Soc., 2001. 72 pp.]
- Pars 5 Ссавці відкритих просторів (матеріали VIII Теріошколи). – Київ: Укр. теріол. тов-во, 2001. – 95 с. — [Mammals of open terrains. Kyiv, Ukr. Theriol. Soc., 2001. 95 pp.]
- Pars 6 Міграційний статус кажанів в Україні. – Київ: Укр. теріол. тов-во, 2001. – 172 с. — [Migration Status of Bats in Ukraine. Kyiv, Ukr. Theriol. Soc., 2001. 172 pp.]
- Pars 7 Методики обліку теріофауни. – Київ, Львів: Українське теріологічне товариство, 2002. – 44 с. — [Methods of mammal fauna census. Kyiv, Lviv, Ukrainian Theriological Society, 2002. 44 pp.]
- Pars 8 ця збірка: Теріофауна заповідних територій та збереження ссавців. Гола Пристань: Укр. теріол. тов-во, 2012. – 76 с. — [Theriofauna of Protected Areas and Mammal Protection. Hola Prystan', Ukr. Theriol. Soc., 2012. 76 p.]

2003 року (25.05.2003) створено інформаційний Інтернет-ресурс, в якому анонсується вся поточна діяльність Українського теріологічного товариства – «Теріологічна школа» (автори і ведучі – І. Загороднюк та О. Годлевська). Цей сайт мав замістити інформаційну частину видання «*Novitates Theriologicae*», і після 2002 р. бюлетень не виходив, проте за ініціативою В. Токарського, підтриманою Радою Теріошколи, з 2012 р. це видання відновлено як збірка тез доповідей та інформаційних матеріалів поточного зібрання. Восьмий випуск (Pars 8) присвячено матеріалам XIX Теріологічної школи-семінару, що відбулася у Чорноморському біосферному заповіднику 24-29.09.2012 р.

Теріофауна заповідних територій та збереження ссавців

(матеріали XIX Теріологічної школи-семінару)

(за редакцією І. Загороднюка)

Випуск № 8
Бюлетеню «Теріологічні новини»
(Novitates Theriologicae, pars 8)
Українського теріологічного товариства
НАН України

Підписано до друку 01.11.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк різнографія.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 4,4. Наклад 100.
Замовлення № 2507

Віддруковано у ПАТ «Херсонська міська друкарня»
Свідоцтво про реєстрацію ХС № 39 від 02.12.03 р.
73000, Україна, м. Херсон,
вул. 40 років Жовтня, 31
Тел./факс: (0552) 411333, 342002